

**KOSTANCA
KAZATI**

KLITEMNESTRA

Prevela
Eli Gilić

■ Laguna ■

Naslov originala

Costanza Casati

CLYTEMNESTRA

Copyright © Costanza Casati, 2023

Mapa Grčke © Look and Learn / Bridgeman Images

Translation copyright © 2023 za srpsko izdanje, LAGUNA

Mojim roditeljima, zbog svega

Sadržaj

PRVI DEO

1. Plen	17
2. Jedna devojka pobeđuje, a druga gubi.	21
3. Kralj.	37
4. Tantalove priče	44
5. Pametna rođaka	59

DRUGI DEO

6. U očima bogova	71
7. Atrejevi sinovi	83
8. Najlepša žena.	100
9. Plamenokosi i mnogoumni.	117
10. Znoj i krv	134
11. Slavuj	147
12. Ptica smrskanih krila	154
13. Žene Atrida	164
14. Mikena	177

TREĆI DEO

15. Kraljica od Arkadije	187
16. Spaljivanje mrtvih	196
17. Najjači vlada	207
18. Kćerka ljubimica	220
19. Nasilni muž, osvetoljubiva žena	229
20. Proročanstvo	237
21. Ptice i mečke	250
22. Helenina tajna	261
23. Rat koji predstoji	272
24. Aulida	290

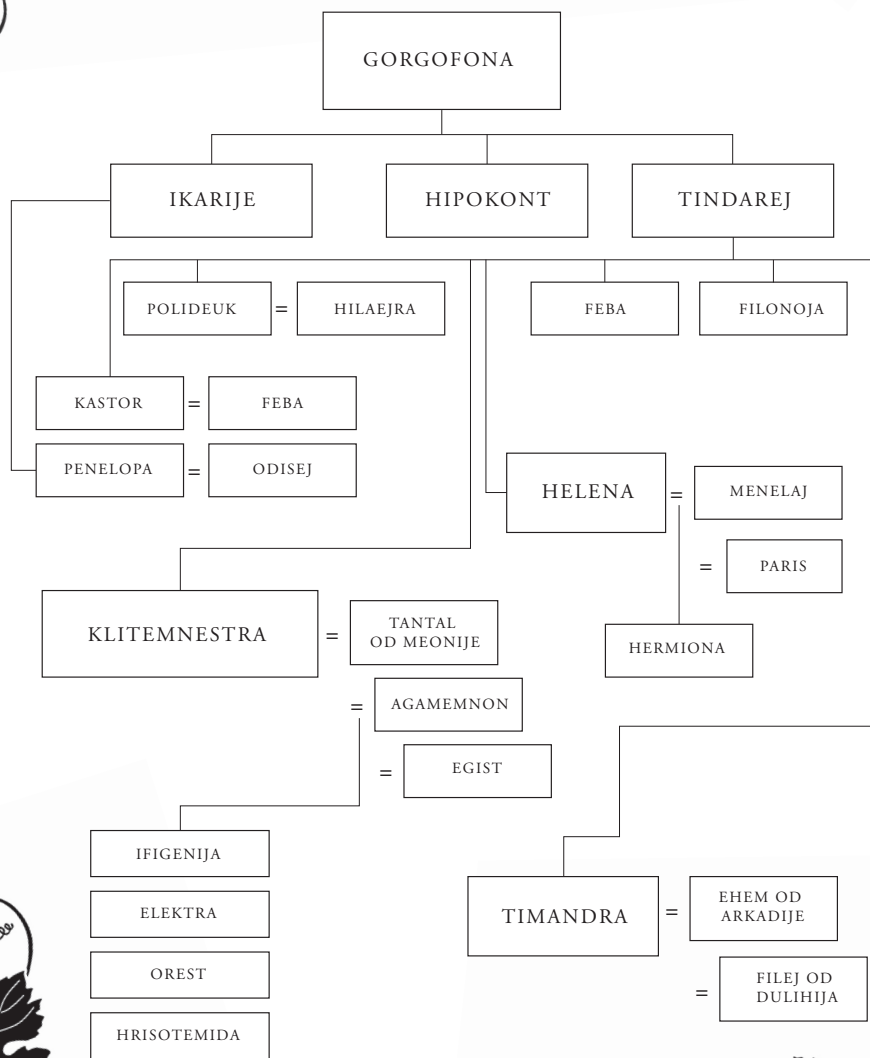
ČETVRTI DEO

25. Razne vrste ratova	315
26. Neznanac	320
27. Vučji zubi	330
28. Slomljeni ljudi	338
29. Ljubavnici	351

PETI DEO

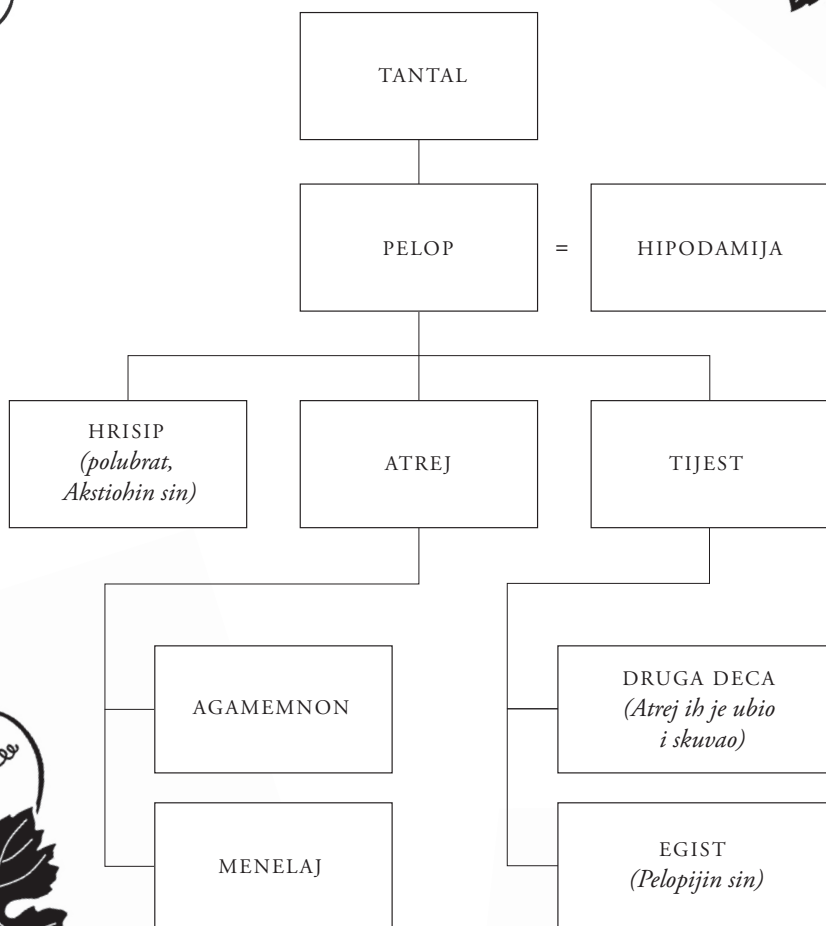
30. Odanost	359
31. Odron	373
32. Prijatelji i neprijatelji	389
33. Lav se vraća kući	396
34. Kraljičina pravda	403
35. Red u kući	420
Starogrčki rečnik	431
Izjave zahvalnosti	435

TINDAREJEVA PORODICA

ATREJEVA PORODICA

Spisak likova

Tindarejeva kuća

Tindarej: spartanski kralj, Gorgofonin sin; njemu je žena:

Leda: spartanska kraljica, kćerka etolskog kralja Testija, a njena deca su:

Kastor i Polideuk, blizanci poznati kao Tindaridi (sinovi Tindareja), a kasnije kao Dioskuri (u rimskoj mitologiji)

Klitemnestra: spartanska princeza i kasnije mikenska kraljica

Helena: spartanska princeza i kraljica, kasnije poznata kao Helena od Troje; po mitu, Helena je kćerka Lede i Zeusa, koji je silovao kraljicu u obličju labuda

Timandra: spartanska princeza i kasnije arkadijska kraljica
Feba i Filonoja

Ikarije: akarnanijski kralj, Tindarejev brat, Polikastin muž, čija je kćerka:

Penelopa: akarnanijska princeza i kasnije itačka kraljica

Hipokont: Tindarejev i Ikarijev polubrat, ubio ga je Herakle

Afarej: još jedan Tindarejev i Ikarijev polubrat, deca su mu:

Ida i Linkej: mesenski kraljevići

Feba i Hilaejra: mesenske princeze poznate kao Leukipide (Kćerke Belog Konja), obećane Linkeju i Idi; Kastor i Polideuk su ih „oteli“

Atrejeva kuća

Atrej: Pelopov i Hipodamijin sin, mikenski kralj. Tijestov stariji brat i Hrisipov polubrat. U mitologiji, priča o njegovoj kući nema premca po okrutnosti i potkupljivosti. Atrejevi sinovi su:

Agamemnon: mikenski kralj, „gospodar ljudi“, Klitemnestrin muž, zapovednik grčke flote u Trojanskom ratu

Menelaj: spartanski kralj, Helenin muž

Tijest: mikenski kralj pošto je oteo presto bratu Atreju. Imao je tri sina, koje je Atrej ubio. Kad mu je proročište reklo da će, ako bude imao sina s rođenom kćerkom, taj sin ubiti Atreja, Tijest je silovao kćerku Pelopiju i dobio sina po imenu:

Egist: ubica strica Atreja, Agamemnonov i Menelajev rođak, Klitemnestrin ljubavnik

Aerop: kćerka Katreja, kritskog kralja, Atrejeva žena, ljubavnica njegovog brata Tijesta

Ostali likovi

Tezej: grčki heroj, Helenin otmičar, atinski kralj

Piritoj: lapitski vladar, Tezejev prijatelj

Kiniska: spartijatkinja

Hrisanta: Spartanka, Timandrina ljubavnica

Tantal: meonski kralj, Klitemnestrin prvi muž

Kalhant: vidovnjak grčke vojske

Leon: Klitemnestrin zaštitnik i savetnik u Mikeni

Ajlina: Klitemnestrina sluškinja i poverenica u Mikeni

Polidam, Kadmo, Likomed: pripadnici Veća staraca u Mikeni

Ereb: trgovac

Kassandra: trojanska princeza, Apolonova sveštenica, Hekabina i Prijamova kćerka; posle Trojanskog rata je postala seksualna robinja kralja Agamemnona

- Odisej:** itački vladar, Laertov sin, *polutropos*, Penelopin muž
Veliki Ajant: salaminski vladar, Telamonov sin, rođak heroja Ahila
Teukro: Ajantov polubrat
Mali Ajant: heroj iz Lokride
Nestor: pilski kralj
Filoktet: tesalski vladar, poznati strelac
Menestej: atinski kralj
Diomed: argivski kralj
Idomenej: kritski vladar
Elefenor: heroj sa Eubeje
Mahaon: Asklepijev sin, izuzetan u veštini isceljenja

TRAČANI

Troja

Iemno

Delfi (Piton)

Atika

Anilida

Elejsina

Mikena

AJINA

Arg.

Tir

Trezén

Serifoso

Lakédémon

Pilo

Knosos

Rét.

GRČKA

PRVI DEO

Ako je slavohlepna,
žena nema spokoja

Ako krunu nosi,
za nju nema ljubavi

Ako silno voli,
ona je pohotna

Ako je previše jaka,
ona je nemilosrdna

Ako se sveti,
ona je luda

Kraljevi su vrsni
moćni
bogoliki

Kraljice su kobne
bestidne
proklete

1.

Plen

Klitemnestra gleda niz liticu, ali ne vidi traga mrtvim telima. Traži napukle lobanje, slomljene kosti, leševe koje su divlji psi oglodali i lešinari isključali, ali nema ničega. Tu je samo nekoliko hrabrih cvetova što rastu između pukotina, belih latica naspram tame klanca. Pita se kako li uspevaju da cvetaju na takvom mestu smrti.

Kad je bila mala, tamo nije bilo cveća. Seća se da je kao dete čučala u šumi i gledala starce kako vuku zločince i nose slabe bebe uz stazu pa ih bacaju u klisuru koju Spartanci zovu Keadas. Dole niz liticu stene su oštre kao sveže izlivena bronza i klizave kao sirova riba. Klitemnestra se krila tamo i molila za sve one ljude koje je čekalo dugo bolno umiranje. Nije mogla da se moli za bebe: uznemirila bi se od pomisli na njih. Kad bi prišla ivici klanca, osetila bi kako joj blag povetarac miluje kožu. Majka joj je rekla da mrtve bebe na dnu Keadasa govore kroz vetar. Glasovi jesu šaputali, ali Klitemnestra nije razumela njihove reči. Stoga je puštala da joj misli lutaju dok je gledala kako sunce proviruje između razlistalih grana.

Sablasna tišina vreba nad šumom. Klitemnestra zna da je neko prati. Brzo se spušta s višeg terena, dalje od klanca,

trudeći se da se ne oklizne na klizavom kamenju lovačke staze. Vetar je hladniji, a nebo tamnije. Kad je pre nekoliko sati izašla iz palate, sunce se podizalo i grejalo joj je kožu, a trava pod njenim tabanima bila je vlažna. Njena majka je već sedela u prestonoj dvorani i lice joj je sijalo na narandžastoj svetlosti. Klitemnestra je šmugnula na vrata pre nego što ju je iko video.

Nešto se iznenada pomeri iza drveća. Čuje se šuštanje lišća. Klitemnestra se oklizne i raseče dlan na oštrom kamenu. Podiže glavu, spremna da se brani. Dva krupna tamna oka joj uzvraćaju pogled. Samo jelen. Ona skuplja pesnicu pa briše šaku o tuniku pre nego što krv ostavi tragove onome što je lovi.

Čuje vukove kako zavijaju negde daleko iznad nje, ali tera se da nastavi dalje. Spartancima njenog uzrasta je deo obuke da se u parovima bore protiv vukova i pantera. Klitemnestra je jednom obrijala glavu kao dečak pa otišla s njima u gimnazion, nadajući se da će naučiti da lovi. Kad je njena majka to otkrila, dva dana joj nije dala da jede. „Deo obuke je da se spartanski dečaci izgledaju sve dok nisu prinuđeni da krađu“, rekla je. Klitemnestra je izdržala kaznu – znala je da je zaslužuje.

Potok vodi do izvora i malog vodopada. Iznad njega Klitemnestra vidi šupljinu koja izgleda kao ulaz u pećinu. Ona kreće uz stene pokrivene mahovinom što okružuju izvor. Kliza se na litici i šaka joj bridi. Prebacila je luk na leđa, a bodež joj labavo visi s opasača, drška joj pritiska butinu.

Na vrhu zastaje da dođe do daha. Cepa komad tunike, umače ga u čistu izvorsku vodu i uvija krvavu šaku. Krošnje hrastova stapaju se s nebom koje tamni i sve je zamućeno pred njenim umornim očima. Zna da je previše izložena na tlu. *Što se više popneš, utoliko bolje*, uvek govori njen otac.

Penje se na najviše stablo pa zajaše granu kako bi oslušnula, čvrsto držeći bodež. Mesec je visoko na nebu, obrisi su mu jasni i hladni, nalik srebrnom oklopu. Sve je tiho osim žuborenja izvora ispod nje.

Grana pucketa i u tami ispred nje se pojavljuju dva zlatna oka, posmatraju je. Klitemnestra ostaje nepomična iako joj krv hući u slepoočnicama. Na naspramnom drvetu srebrni oblik se odvaja od senki i otkriva gusto krzno i zašiljene uši. Ris.

Životinja skače i dočekuje se na njeno stablo. Klitemnestra gubi ravnotežu od udarca. Steže granu, ali nokti joj se lome i dlanovi klize. Pada na blatnjavo tlo. Načas je slepa i bez daha. Životinja pokušava da skoči na nju, ali Klitemnestra brzo poseže za lukom i strelama. Odapinje jednu i kotrlja se u stranu. Ris je kandžama izgrebe po leđima. Klitemnestra vrisne.

Životinja ustaje, leđima okrenuta uskom procepu što vodi u pećinu. Načas devojka i ris gledaju jedno drugo. A onda, brzo poput zmije što napada, Klitemnestra baca bodež životinji u rame. Ris zaurla, a Klitemnestra juri pored njega, prema tami pećine. Jedva se provlači kroz procep, izgrebavši glavu i kukove. Tone u tamu i čeka, moleći se da pećina nema drugi ulaz i drugog posetioca.

Oči joj se polako navikavaju na tamu. Luk i većina strela su nekim čudom neoštećeni, te ih spušta u stranu. Svlači krvavu tuniku i naslanja leđa na hladan kamen. Njeno stenjanje odjekuje u vlažnom vazduhu kao da sama pećina diše. Vidi li je boginja Artemida sad? Volela bi da je vidi iako joj je otac uvek govorio da se ne bakće s bogovima. S druge strane, njena majka veruje da šume skrivaju božje tajne. Za nju su pećine skloništa, umovi koji su mislili i živeli životima bića kojima su godinama pružali dobrodošlicu. Ali možda je njen otac u pravu: ova pećina zvuči prazno kao hram noću. Čuje se samo cviljenje ranjenog risa, sve slabije.

Kad je životinja izdahnula, Klitemnestra se odvlači bliže pukotini i izviruje. Ništa se ne miče na blatnjavom tlu. Ona ponovo navlači tuniku, štrečnuvši se kad joj se tkanina zalepi za ranu. Zatim izlazi iz pećine, kukovima očešavši glatko kamenje.

Ris leži blizu izvora. Krv mu se poput prosutog vina razliva po narandžastom lišću. Klitemnestra hramlje do njega

da uzme bodež. Životinji su oči otvorene i odražavaju jarki mesec. U njima je i dalje utisnuto iznenađenje, kao i tuga. Ne razlikuju se mnogo od očiju mrtvog čoveka. Klitemnestra vezuje životinjske šape za tobolac i zatim kreće, s nadom da će do jutra stići kući.

Majka će se ponositi njenim ulovom.

2.

Jedna devojka pobeđuje, a druga gubi

„Uspori, Klitemnestra! Artemida će me ustreliti ako ponovo budem druga!“

Klitemnestrin smeh odjekuje poput ptičjeg poja po ravnici. „Neće. Majka ti je to rekla kako bi te naterala da brže trčiš!“

Jure između redova maslinovih i smokvinih stabala. Bosim stopalima gaze po palom voću, a lišće im se kači za kosu. Klitemnestra je brža. Ruke su joj pokrivene posekotinama i modricama, a iz očiju joj pršti rešenost da prva stigne do reke. Zadihana Helena je doziva. Na suncu joj kosa sija kao zrelo voće koje je okružuje.

Klitemnestra iskače iz gaja na zemlju spečenu od sunca. Tlo joj prlji stopala, tako da skače na žutu travu. Tek kad stigne do reke, staje da pogleda svoj odraz u vodi. Prljava je i raščupana.

„Čekaj me!“, viče Helena.

Klitemnestra se okreće. Njena sestra se zaustavila na ivici gaja. Znoj joj natapa tuniku. „Zašto uvek moraš da žuriš šta god da radiš?“, pita je Helena.

Klitemnestra se osmehuje. Jeste da njihovom narodu Helena od Sparte izgleda kao boginja, ali ona zapravo u svemu prati sestru. „Zato što je vruće“, odgovara. Odlaze tuniku u stranu i baca se u reku. Duga kosa pluta oko nje kao morska trava.

Svež povetarac ranog jutra povlači se pred letnjom vrelinom. Na obalama reke Eurote, između suvih ravnica i oštrih planina, nekoliko krvavocrvenih anemona muči se da raste. Nedaleko od obale stidljivo se pruža tanka pruga plodnog zemljišta s maslinama i smokvama, nalik sunčevom zraku na oblačnom nebu. Helena okleva pored obale, u vodi do butina. Ona uvek polako ulazi u reku i poliva se vodom koju zahvata šakama.

„Hajde.“ Klitemnestra pliva do nje pa je grli oko struka.

„Hladno je“, kuka Helena, ali ulazi u vodu sve dublje. Klitemnestra pokušava da se odvoji od nje, ali Helena se drži njenog toplog tela i privija što bliže može.

„Ti nisi Spartanka“, kaže Klitemnestra, osmehujući se.

„Nisam kao ti. Da si muško, bila bi među najjačim borcima u Grčkoj.“

„Već sam među najpametnijima u Sparti“, odgovara Klitemnestra sa širokim osmehom.

Helena se mršti. „Ne bi trebalo to da govoriš. Znaš šta majka kaže za hibris.“

„*Oholost što dolazi pre pada*“, deklamuje Klitemnestra, s izrazom dosade na licu. „Ali otac stalno za sebe govori da je najhrabriji ratnik u Sparti i još ga niko nije kaznio.“

„Otac je kralj. Mi nismo te ne bi trebalo da ljutimo bogove“, ne odustaje Helena.

Klitemnestra se smeje. Njena sestra, koja se kreće svetom kao da je sve u životu glib i tmina, uvek je razveseli. „Ako si ti najlepša devojka u svim našim zemljama i dalje, onda ja mogu da budem najpametnija. Ne vidim zašto bi se bogovi ljutili zbog toga – oni će ionako uvek biti pametniji i lepši.“

Helena razmišlja o tome. Klitemnestra pliva prema zraku sunčeve svetlosti koji blista na vodi. Sestra je sledi. Ostaju da plutaju u reci, a lica im prate svetlost nalik suncokretima.

Stižu do gimnaziona na vreme za svakodnevnu obuku. Sunce je jako, tako da hitaju u zasenu drveća koje opasuje dvorište.

Devojke već vežbaju na pesku, potpuno nage trče po dvorištu. Tu spartijatkinje, kćerke najboljih i najplemenitijih spartanskih ratnika, vežbaju zajedno s pučanskim curama, a radiće to sve dok ne osnuju porodice. Tela su im namazana uljem. Stari ožiljci su bleđi na preplanulj koži.

Klitemnestra stupa u dvorište, a Helena je tik iza nje. Pesak nalik zagrejanim sečivima prži pod stopalima, a vazduh je zasićen vonjem znoja. Učitelj – jedan oče ratnik – daje im po disk, potom i koplje, pa im ispravlja stav dok iznova bacaju. Sunce se penje, a devojke skaču, jure i trče, bolnih udova, spečenih grla na suvom, vrućem vazduhu.

Napokon je red na ples. Klitemnestra primećuje kako joj se Helena osmehuje; ples je sestrin omiljeni deo obuke. Bubnjevi se oglašavaju i devojke zaglešu. Bosa stopala trupkaju po pesku, trepere kroz vazduh obasjan suncem, a igračicama kosa leti nalik vatrenim jezicima. Klitemnestra pleše zatvorenih očiju dok jakim nogama prati ritam. Helenini pokreti odraz su njenih, ali smireniji su i otmeni, kao da se plaši prepuštanja. Pokreti stopalima su joj laki i tačni, ruke poput krila, izgleda kao da će svakog časa poleteti i vinuti se visoko, daleko od očiju ostalih. Ali ne može da se podigne, tako da nepopustljivo nastavlja da igra.

Klitemnestra pleše zarad sebe, Helena pleše za druge.

Hladna voda u bazenu prija koži. Samo Helena, Klitemnestra i spartijatkinje smeju da dele malu prostoriju u uglu dvorišta. Većina ostalih, pučanke i devojke koje nisu rođene Spartanke, spiraju znoj u reci.

Klitemnestra naslanja glavu na kameni zid i gleda kako se Helena podiže iz bazena, zlatne kose zalepljene za ramena. Sa šesnaest godina, tela im se menjaju a lica izdužuju, postaju čvršća. Iako ne priča o tome, Klitemnestru pogled na te promene plaši. Podsećaju je na to da je majka u njihovim godinama već bila napustila domovinu i udala se za oca.

Leda je došla u Spartu iz Etolije, neplodne planinske države na severu Grčke koja je poznata po divljim životinjama, bogovima i duhovima iz prirode. Kao i sve etolske princeze pre nje, Leda je bila lovkinja, vešta sa sekirom i lukom, a obožavala je planinsku boginju Reju. Kralj Tindarej ju je zavoleo zbog njene vatrenosti i oženio se njom iako Grci etolska plemena nazivaju „primitivnim“ i šire glasine da jedu sirovo meso kao životinje. Kad je Leda, jaka žena gavran-crne kose i maslinaste puti, rodila Helenu – bledoliku devojčicu kose boje meda – svi u Sparti su mislili da joj je Zevs ljubavnik. Bog je poznat po tome što voli lepe mlade žene i uživa u tome da poprima različita obličja kako bi ih obljudio. Kao bik je oteo feničansku princezu Europu, dodirivao prekrasnu Danaju kao pljusak zlatne kiše i kao taman oblak zaveo sveštenicu Iju.

Tako je bilo i s Ledom. Prerušio se u labuda i zatekao je kako sedi sama na obali Eurote, kose crne i blistave poput gavranovog perja, izgubljenih, tužnih očiju. Poleteo joj je u zagrljaj. Kad mu je pomilovala krila, silovao ju je. Glasine se naslađuju pojedinostima pa su Spartanci pričali kako se Leda borila kad ju je zgrabio, kako ju je povredio kljunom dok ju je krilima držao nepomičnu. Drugi su govorili drugačije: stapanje je bilo toliko lepo, pričali su, da je otišla zajapurena i zadihana.

„Naravno, mora da joj se dopalo“, Klitemnestra je čula kako je jedan dečak u gimnazionu rekao. „Kraljica je drugačija... Njen narod je *varvarski*.“ Udarila ga je kamenom u lice, ali nije kazala majci. Takve glasine su se širile zbog ljubomore: Leda je lepa, a Spartanci joj ne veruju. Ali teško je ne obazirati se na podle jezike pa je čak i kralj počeo da veruje kako Helena nije njegovo dete. Nije video ništa svoje u njoj kako je postajala sve strastvenija u vezi s muzikom i plesom, a plakala kad vidi ranjenog vojnika.

Međutim, Klitemnestra zna da joj je Helena sestra. Zna da je Helenina volja jaka koliko i njena iako je kao dete izgledala krhko. Kad su bile male, Helena bi stala pored nje i upoređivala

i najmanji delić njihovih tela sve dok ne bi pronašla sličnost koja bi je zadovoljila. Na kraju krajeva, kako je Helena imala običaj da kaže, trepavice su im guste, prsti tanki, a vratovi dugi. Namrštila bi se kad bi joj Klitemnestra odgovarala da je njena kosa tamnija, boje zemlje.

„Momci će uskoro doći.“

Klitemnestra podiže pogled. Ostale devojke su otišle i Helena je posmatra nakrivljene glave kao radoznala srna. Klitemnestra želi da je pita boji li se i ona budućnosti, ali reči ne dolaze, tako da ustaje. „Hajdemo onda.“

Večeras nema muškaraca u dvorani za obedovanje. Prostorija je živa od ženskog smeha i mirisa pečenog mesa. Klitemnestra i Helena ulaze i zatiču majku kako sedi u čelu stola i priča sa služavkama, dok Timandra, Feba i Filonoja, njihove mlađe sestre, stavljaju lepinje i masline na tanjire. Osmehuju se dok žvaću, a šake i obrazi im se presijavaju od masnog mesa. Helena i Klitemnestra sedaju na dva slobodna mesta pored majke.

Dvorana je velika i prazna, s visokim prozorima što se otvaraju prema ravnici. Samo nekoliko komada starog oružja visi na zidovima oko dugačkog stola od izgrebanog izbledeleg tamnog drveta za kojim muškarci i žene uglavnom jedu zajedno.

„Vodite računa da niko ne krade iz silosa s pšenicom“, govori Leda služavkama, „i ostavite malo vina za kralja kad se vrati s puta.“ Odmahuje rukom da ih otpusti i one izlaze iz prostorije nečujno poput riba dok se kreću kroz vodu.

Feba briše ruke o smeđu tuniku i nagingje se prema majci. „Kad će se otac vratiti?“, pita. Ona i Filonoja su još male, s majčinim dubokim zelenim očima i maslinastom puti.

„Tvoj otac i braća će se večeras vratiti s igara“, odgovara Leda, uživajući u siru. Klitemnestrin stric je domaćin trka u Akarnaniji, gde su se okupili mladi muškarci iz svih grčkih gradova kako bi se nadmetali.

„Biće dosadno kao na sastanku Veća staraca, sestro“, rekao je Kastor Klitemnestri pre nego što je otišao. „Više ćeš se zabavljati ovde dok budeš lovila i pomagala majci da upravlja palatom.“ Usnama joj je lako dodirnuo čelo, a ona se osmehnula zbog njegove laži. Znao je koliko je želela da ide.

„Mislite li da su Kastor i Polideuk osvojili nešto?“, pita Filonoja.

„Naravno da jesu“, odgovara Timandra pa zariva zube u sočnu svinjetinu. Ona ima trinaest godina i oštre, nezanimljive crte lica – mnogo liči na oca. „Polideuk je jači od bilo kog Spartanca, a Kastor trči brže od bogova.“

Filonoja se zadovoljno osmehuje, a Feba zeva i krišom spušta parče mesa ispod stola za kućne pse.

„Majko, zašto nam ne ispričaš priču?“, pita. „Otac stalno priča jedne te iste.“

Leda se smeška. „Klitemnestra će vam ispričati priču.“

„Hoćete li da čujete kako smo Kastor i ja jednom ubili vuka?“, pita Klitemnestra.

Feba zapljeska. „Hoćemo, hoćemo!“

I tako Klitemnestra priča priče, a njene sestre slušaju. Ne plaše se krvi i smrti jer su još male, rastu u svetlu mitova i boginja, a još ne znaju razliku između onoga što je stvarno i što nije.

S druge strane prozora nebo je izmrljano narandžastim. Neko peva u selu, a vazduh je vruć i sladak.

„Timandra mnogo podseća na tebe“, kaže Helena, spremna za spavanje. Njihova soba je na samom kraju ginekejona, ženskih odaja. Zidovi su oslikani jednostavnim prizorima – crvenim cvećem, plavim pticama, zlatnim ribama. Tu su dve drvene stolice, na kojima stoje njihove uredno presavijene tunike, lavor s vodom i krevet od egipatskog abonosa – poklon Atinjanina Tezeja Heleni kad je imala četrnaest godina.

Klitemnestra šakom zahvata vođu da se umije.

„Misliš li da izgleda kao ti? Timandra?“ ,ponavlja Helena.

„Hmm, da.“

„Nestašna je.“

Klitemnestra se smeje dok briše čelo. „Hoćeš li da kažeš da sam ja nestašna?“

Helena se mršti i krivi glavu. „Nisam tako mislila.“

„Znam.“

Klitemnestra leže na krevet pored sestre i zagleda se u tavanicu. Ponekad voli da zamišlja kako je oslikana zvezdama. „Jesi li umorna?“

„Nisam“, odgovara Helena šapatom. Okleva pa uzdiše. „Otac će se noćas vratiti, a sutra će tebi i Timandri pričati o trkama. Mnogo te voli.“

Klitemnestra čeka. Pruža ruku prema ožiljku na leđima, opipava hrapave ivice.

„Verovatno zato što nikad nisam ništa ubila“, dodaje Helena.

„Nije“, odgovara Klitemnestra. „Znaš da je zbog toga što misli da je Leda imala drugog muškarca.“

„Pa, da li je?“

Koliko li su puta vodile taj razgovor? Klitemnestra uzdiše, spremna da ponovi ono što joj uvek kaže. „Nije važno. Ti si Ledina kćerka i moja sestra. A sad, hajde da se malo odmorimo.“

I koliko god puta to izgovori, Helena je uvek sluša kao da je prvi put. Mlako se osmehuje sestri, zatvara oči i opušta telo. Klitemnestra čeka da čuje Helenino tiho disanje pa se okreće prema njoj. Gleda sestrinu savršenu kožu, glatku poput amfore spremne za oslikavanje, i pita se: *Kad li smo počele da lažemo jedna drugu?*

Sledećeg jutra je rvački dan. Sluge čiste i ravnaju pesak u gimnazionu pa nose stolicu visokog naslona pod zaklon drveća. Spartijatkinje se okupljaju u jednom uglu vežbališta. Jedne su nemirne i podižu šake peska, druge stoje ćutke i opipavaju

stare masnice. Klitemnestra proteže ruke dok joj Helena vezuje kosu kako joj pramenovi ne bi padali na lice. Sestrini prsti na njenoj glavi su nežni.

Na brdu se palata kupa na vrućem suncu naspram reke i planina, svežih i zasenjenih. Vežbalište je tiho, poluskriveno stenama i visokom travom. Devojke često tu imaju časove muzike i poezije na proleće i jesen, ali sad je prevruće, sunce je visoko nad glavom i vreo vazduh prijanja uz kožu poput vlažnog peska.

Na zemljanoj stazi što vodi do palate pojavljuje se grupica ljudi. Sluge se povlače iz dvorišta i odlaze da čuče iza drveća, a spartijatkinje utihnu. Klitemnestra gleda kako ratnici zauzimaju svoja mesta po dvorištu, a njen otac se smešta na stolicu visokog naslona. Tindarej je nizak ali jak, noge su mu krute od mišića. Zaustavlja bistar oštar pogled na devojka. Zatim se nakašlja. „Živite na čast Sparti i svom kralju. Borite se kako biste imale jaku, zdravu decu i vladale u svojim kućama. Borite se da dokažete svoju odanost gradu. Borite se da biste pripadale. Preživljavanje, hrabrost i snaga su vaša dužnost.“

„Preživljavanje, hrabrost i snaga su naša dužnost“, ponavljaju devojke uglas.

„Ko će početi?“, pita Tindarej. Brzo dobacuje pogled Klitemnestri. Ona mu uzvraća pogled, ali ne progovara. Bilo bi glupo da odmah izazove druge devojke – brat ju je tome naučio. Godinama se rve sa spartijatkinjama, ali od njih uvek može da nauči nešto novo, tajne pokrete koje još nisu pokazale. Važno je da ih prvo posmatra.

Istupa Eupoleja i bira svoju protivnicu, mršavu curu čije ime Klitemnestra ne zna. I rvanje počinje.

Eupoleja je spora, ali nasilna. Viče i pokušava da uhvati drugu devojku za kosu. Cura izgleda uplašeno i polako kruži oko nje kao ulična mačka. Eupoleja joj ponovo cilja glavu. Protivnica ne skače dovoljno daleko i pesnica je pogađa u bradu. Devojka pada i ne ustaje. Igra je završena.

Tindarej izgleda razočarano. Ne dolazi često da ih gleda kako vežbaju, a kad to uradi, onda očekuje dobru tuču. „Neka druga“, kaže.

Istupa Kiniska, a ostale joj poput uplašanih pasa prave mesto. Ona je kćerka Tindarejevog ratnog druga, visoka s kljunastim nosom i jakim nogama. Klitemnestra se seća kako je pre mnogo godina Kiniska na tržnici pokušala da joj ukrade igračku – oslikanu glinenu figuru ratnika.

„Protiv koga ćeš se boriti, Kiniska?“, pita Tindarej.

Zbog nečega u Kiniskinim očima, Klitemnestri krv proključa. Ali pre nego što stigne da se javi za borbu, Kiniska odgovara: „Protiv Helene.“

Devojke tiho ciknu. Nijedna nikad nije izazvala Helenu jer znaju da bi borba bila prelaka, a u tome nema časti. Boje se da će se Tindarej umešati radi kćerke, ali on ne izdvaja nikoga. Svi ga gledaju i čekaju odgovor. On klima glavom.

„Ne“, kaže Klitemnestra i uzima sestru za ruku.

Tindarej se mršti. „Ona može da se bori kao i bilo koja Spartanka.“

„Ja ću se boriti“, odgovara Klitemnestra.

Helena gura sestru u stranu. „Sramotiš me.“ Okreće se prema Kiniski. „Boriću se protiv tebe.“ Vezuje kosu, a ruke joj drhte. Klitemnestra toliko jako grize unutrašnju stranu obraza da oseća ukus krvi. Ne zna šta da radi.

Helena izlazi na sredinu borilišta, a Kiniska je prati. Sledi trenutak nepomičnosti, kad pesak svetluca i lagan vetrić duva. A onda Kiniska napada. Helena skače u stranu, gipko i brzo poput srne. Kiniska se povlači i polako se kreće, razmišljajući. Klitemnestra zna da su oni koji misle najopasniji rvači. Kiniska se sprema da ponovo napadne. A Helena se pomera u pogrešnu stranu i pesnica je pogađa u vrat. Pada u stranu, ali uspeva da uhvati Kinisku za nogu i povuče je na zemlju sa sobom. Kiniska je udara pesnicom u lice, iznova i iznova.

Klitemnestra želi da zažmuri, ali nije naučena da to radi. Stoga gleda i razmišlja kako će kasnije povrediti Kinisku, u šumi ili pored reke. Oboriće je i obojiti joj lice u ljubičasto kako bi ta devojčura shvatila da neke ljude ne sme da dira.

Kiniska prestaje i Helena puži dalje, oteklog lica i krvavih šaka. *Odleti, odleti odatle*, Klitemnestra želi da uzvikne, ali srne nemaju krila i Helena jedva stoji. Kiniska joj ne daje vremena da dođe k sebi. Ponovo napada i šutira. Helena pokušava da je baci unazad, ali Kiniska skače na nju i izvlači ruku ispod nje.

Klitemnestra se okreće prema Tindareju. On posmatra borbu bezizraznog lica. Neće učiniti ništa, sigurna je u to.

Helena krikne i Klitemnestra hvata sebe kako trči ka sredini borilišta. Kiniska se okreće i iznenađeno zine, ali prekasno. Klitemnestra je hvata za kosu i svom snagom baca u stranu. Kiniska podiže glavu sa zemlje, ali Klitemnestra joj kolenom pritiska kičmu jer je toj devojčuri mesto u prašini. Obavija joj ruku oko glave i vuče, svesna da poluobeznanjena Helena leži na krvavom pesku jedva pedalj od njih. Gotovo je, pomišlja, ali Kiniska je grabi za nogu i uvrće joj gležanj, jako. Klitemnestra se spotiče i njena protivnica koristi trenutak da udahne, zakrvavljenih očiju.

„Ovo nije tvoja borba“, prokrklja Kiniska.

Varaš se. Noga je boli, ali ona se ne obazire na bol. Kiniska je napada. Klitemnestra se izmiče u stranu i gura je na zemlju. Staje joj na leđa kako ne bi ponovo ustala. Kad oseti da se telo predalo, hramlje od nje. Helena jedva diše te je podiže s peska. Sestra obavija ruke oko nje i Klitemnestra je odnosi. Očev ljutiti pogled prati je poput psa.

Klitemnestri gležanj otiče. Koža poprima ljubičastu boju, a stopalo polako trne. Služavka joj previja povredu. Sitne šake su joj brze ali nežne, a pogled oboren. Heloti, tako se zovu ljudi poput nje. Ranije su bili žitelji doline, a sad su robovi jer su

Spartanci zauzeli njihovu zemlju. Svugde su po palati, tupih tužnih lica na svetlosti baklji, povijenih leđa.

Klitemnestra naslanja glavu na zid. Bes ključa u njoj. Ponekad njena srdžba deluje toliko stvarno da poželi da je seče nožem. Ljuta je na Kinisku jer se usudila da joj takne sestru; na oca što je dozvolio da Helena bude prebijena; na majku, koja se nikad ne meša kad kraljeva ravnodušnost povredi njene kćerke.

„Gotovo“, kaže devojka dok joj opipava gležanj. „Sad bi trebalo da se odmaráš.“

Klitemnestra skače na noge. Mora da vidi kako je Helena.

„Ne možeš da hodaš“, kaže sluškinja, mršteći se.

„Donesi mi štap moje babe“, naloži Klitemnestra. Devojka klima glavom i žuri u kraljeve odaje, gde Tindarej drži porodične uspomene. Vraća se s prelepim drvenim štapom.

Klitemnestra nikad nije upoznala dedu Ebala; zna samo da je bio zet heroja Perseja. S druge strane, baba Gorgofona joj se dobro urezala u pamćenje. Visoka, jaka žena, udavala se dvaput, što je u njenoj zemlji bilo nečuveno. Kad joj je umro prvi muž – mesenski kralj čijeg se imena Klitemnestra ne seća – Gorgofona se udala za Ebala iako je bila starija od njega. U svakom slučaju, nadživela ga je. Klitemnestra se seća kako je baba, uvijena u ovčiju kožu, pre smrti rekla Heleni i njoj da potiču iz loze kraljica.

„Vas devojke pamtiće duže od vaše braće“, izjavila je Gorgofona dubokim glasom. Bore na licu bile su joj razgranate kao paukova mreža. „Baš kao što je bilo sa mnom i mojom dragom braćom. Alkej, Mestor, Helej... dobri ljudi, hrabri ljudi, ali seća li ih se neko? Ne seća se.“

„Jesi li sigurna u to?“, pitala je Helena. Imala je samo dvanaest godina, ali lice joj je bilo ozbiljno kao u žene.

Gorgofona se zagledala u njih, zamućenih ali budnih očiju. „Vatrene ste i odane, ali u vama vidim i obazrivost. Veoma dugo sam živela među kraljevima i herojima, i svi oni postanu previše nadmeni. A kad se muškarci preko mere uzohole, onda

postaju previše poverljivi. Pre ili kasnije poseku ih izdajnici.“ Mumlala je iako su joj reči bile jasne i mudre. Klitemnestra je osećala potrebu da ih sluša. „Vlastohleplje, hrabrost, nepoverenje. Uskoro ćete biti kraljice i to će vam biti potrebno ako hoćete da nadživite muškarce koji će hteti da vas se otarase.“ Gorgofona je umrla nekoliko sati kasnije, a Klitemnestra je iznova premetala njene reči u glavi, uživala u njima kao u kapima meda koje su se zadržale na usnama.

Gležanj joj pulsira. Naslanjajući se na babin štap, Klitemnestra prolazi kamenim dvoranama i hodnicima. Zapaljene baklje na zidovima bacaju senke koje liče na crna tela naslikana na amforama. Stiže do ginekejona, stežući zube zbog bola u nozi. Tu su prozori manji, a zidovi oslikani svetlijim bojama. Klitemnestra produžava do termi, gde bi Helena trebalo da se odmara. Načas se zaustavlja ispred ulaza. Čuje glasove, glasne i razgovetne.

„Neću da ti kažem“, govori Helena. „Nije pošteno.“

„Nije pošteno što se borila protiv tebe. Znaš kako stvari stoje. Ako te jedna izazove, onda će i ostale.“ To je Polideuk. Bratovljev glas je oštar poput sečiva sekire. Helena čuti. Čuju se pljuskanje vode i Polideukovi nestrpljivi koraci, napred-nazad, napred-nazad.

„Kaži mi, Helena, ili ću pitati Klitemnestru.“

„Nema potrebe“, kaže Klitemnestra, ulazeći.

Helena leži u kadi od oslikane gline. Povrede na njenim rukama pokrivena su biljkama; lice joj je slomljeno i izubijano. Usne su natečene, a jedno oko je poluzatvoreno te se svetloplava dužica jedva vidi, nalik nagoveštaju vedrog neba za olujnog dana. Polideuk se okreće. Vitak je kao Klitemnestra, ali viši, a koža mu je boje meda. Ima dvadeset godina te će uskoro završiti obuku i otići u rat.

„Kiniska je izazvala Helenu“, počinje Klitemnestra. Polideuk se sprema da izađe, mršteći se. Ona ga grabi za ruku. „Ali nećeš učiniti ništa. Pobrinula sam se za to.“

Polideuk joj pogleda nogu. U očima mu je iskra koju Klitemnestra predobro zna: njen brat je nalik plamenu, uvek spreman za kavgu. „Nije trebalo to da uradiš“, kaže i otresa joj ruku. „Sad će otac da se ljuti.“

„Na mene, ne na tebe“, odgovara Klitemnestra, znajući koliko njen brat mrzi kad razočara Tindareja.

„Zaštitila me je“, javlja se Helena. „Ta devojka me je ubijala.“

Polideuk skuplja pesnice. Helena mu je miljenica, oduvek je bila.

„Nije imala izbora“, nastavlja Helena. Usporeno govori zbog bolova. Polideuk klima glavom, zausti kao da će reći nešto, pa odlazi lakim koracima na kamenom podu. Helena zatvara oči i naslanja glavu na ivicu kade.

„Osramoćena sam“, kaže. Klitemnestra ne vidi da li plače. Svetla su prigušena, a u vazduhu se oseća vonj krvi.

„Bar nisi mrtva“, odvrća Klitemnestra. Ni Tindarej niti ijedan Spartanac ne bi se složili da je život u sramoti bolji od slavne smrti, ali nju nije briga. Radije bi živela. A slavu može da zasluži kasnije.

Zatiče oca u megaronu kako priča s Kastorom i Ledom. Dvorana je velika i divno osvetljena. Klitemnestra hramlje pored fresaka na zidovima prema prestolu. Kraj nje oslikane prilike trče, love i bore se. Boje su jarke kao jutarnje sunce, uplašeni vepar, pobesneli psi i heroji s kopljima i dugom kosom poput morskih talasa. Jata gusaka i labudova lete iznad svetlucavih ravnic, a ispod njih galopiraju konji.

Tindarej sedi na svom prestolu blizu ognjišta i drži pehar s vinom. Pored njega je Leda na manjoj stolici pokrivenoj jagnječim kožama. Kastor se naslanja na stub, opuštenog držanja kao i uvek. Osmehne se kad vidi Klitemnestru. „Stalno upadaš u nevolje, sestro“, kaže. „Kao i Polideuk.“ Lice mu je već muževno ogrubelo.

„Kiniska će se brzo oporaviti“, reče Tindarej.

„Drago mi je“, odgovara Klitemnestra. Svesna je da njen brat veselo pilji iza nje; Kastor najviše voli nevolje i da gleda kako grde nekog drugog.

„Imamo sreće što je devojka“, nastavlja Tindarej. Klitemnestra to već zna. Kraljeva deca mogu do mile volje da pale kuće, siluju, krađu i ubijaju. Ali zabranjeno je povrediti sina drugog velikaša.

„Kiniska je uvredila tvoju kćerku“, kaže Klitemnestra.

Njen otac se zlovoljno mršti. „Ti si uvredila Kinisku. Nisi joj dozvolila da se pošteno bori.“

„Znaš pravila“, dodaje Leda. „Kad se dve devojke rvu, jedna pobeđuje, a druga gubi.“ U pravu je, Klitemnestra to zna, ali borbe nisu uvek tako jednostavne. Leda ih je naučila da u svakoj borbi postoje pobednik i gubitnik te da se ništa ne može uraditi u vezi s tim. Ali šta ako je gubitnik neko koga voliš i moraš da gledaš kako pada? Šta ako ne zaslužuje da bude pretučen i pretvoren u prah? Kad bi Klitemnestra to pitala kao dete, majka bi uvek odmahнула glavom. „Nisi bog“, odgovarala je. „Samo bog može da se meša u te stvari.“

„Kiniska bi ubila Helenu.“ Klitemnestra ponavlja sestrine reči iako zna da to nije istina. Kiniska bi je samo povredila, mnogo.

„Ne bi nikoga ubila“, odvrća Tindarej.

„Znam Kinisku“, umeša se Kastor. „Ta devojka je nasilna. Pesničila je jednu helotkinju dok je nije ubila.“

„Kako li je ti znaš?“, naruga mu se Leda, ali Kastor i ne trepne. Njegove sklonosti su ionako poznate svima. Klitemnestra već godinama čuje uzdahe i šaputanja iza zatvorenih vrata. Sluškinje i kćerke plemenitih ratnika pohodile su postelje njene braće i nastaviće to da rade sve dok Kastor i Polideuk ne odluče da se ožene. Dok se šeta po palati, Klitemnestra gleda sluškinje koje toče vino, seku meso i ribaju podove pa se pita koje su spavale s Kastorom. Verovatno većina. Međutim, lako je izdvojiti one koje su bile s Polideukom. To su one koje liče

na Helenu, svetle kose i puti, očiju poput izvorske vode. Nema ih mnogo.

„Oče“, kaže Klitemnestra, „samo sam uradila ono što vojnici čine u ratu. Kad vide prijatelja koji umire, priteknu mu u pomoć i bore se.“

Tindarej čvršće steže pehar. „Šta ti znaš o ratu?“ Pušta da te reči lebde u vazduhu. „Šta ti znaš o bilo čemu?“

„Napokon je neko dao Kiniski ono što zaslužuje“, kaže Kastor veselo dok odlaze iz megarona. Nosi sestru na ramenima, a ona gleda kako mu kosa poskakuje dok hoda. Seća se da su to radili kao deca, Klitemnestra na Kastorovim leđima, a Helena na Polideukovim. Dva dečaka bi se trkala noseći sestre, spotičući se i smejući dok ih lice ne zaboli.

„Htela sam da je ubijem“, odgovara.

Kastor prasne u smeh. „Pa, uvek si bila preke naravi. I uvek ti je bilo više stalo do drugih nego do sebe.“

„Nije tačno.“

„Znaš da jeste. Mada ti nije stalo do svih, naravno. Samo do porodice.“

Stižu do štala, blizu donjeg dela palate, gde je tlo ravnije i manje kamenito. Nekoliko mladića vežba; drugi hrane konje.

„Dođi“, kaže Kastor, „hajde malo da jašemo.“ Dele robustnog pastuva nazvanog po Areju, bogu rata. Jašu ravnicom, prema Euroti. Prolaze pored smokava po spečenoj zemlji istačkanoj žutim i crvenim cvetovima, sve bliže reci. Arejeva kopita podižu oblak prašine i peska dok napokon ne pljusnu u rečnu vodu. Kastor brzo jaše, zviždeći i smejući se, a Klitemnestra se drži za njega, bolnog gležnja, lica ugrejanog suncem. Zaustavljaju se. Kastor joj pomaže da sjaše pa sedaju na obalu. Oblasla je travom i cvećem, ali tu se ponekad može naći leš, smrdljiv i truo.

„Ipak, znaš da je otac u pravu“, kaže Kastor i opruža se na leđa. „Kiniska je imala puno pravo da prebije Helenu.“

„Nije. Helena je drugačija.“

„Svi smo drugačiji na svoj način.“

Gleda ga u oči. „Znaš na šta mislim.“

Kastor se podrugljivo smeška. „Grešiš što je toliko štitiš. Potcenjuješ je. Da je Kiniska nastavila da je bije, Helena bi se više trudila drugi put.“

„A šta da je umrla?“

Njen brat razgaljeno izvija obrve. „Ljudi su oduvek izazivali jedni druge. Najjači se uzdižu i padaju, slabiji dolaze i odlaze. Ali neki ostaju na nogama.“ Igra se travkom pa je čupa. „Jeste da si nasledila očevu i majčinu snagu, ali i Helena je jaka. Slatka je i krhka, ali snalažljiva. Ne bih se iznenadio da nas sve nadživi.“

Njegova duhovitost je greje poput kamena upeklog na suncu. Život joj je uvek bio takav: zadovoljstvo i nesreća, igre i trke, njen brat stalno pored nje, spreman da otkrije tajne sveta i da im se smeje.

Načas se pita kako će biti kad on ode.

3.

Kralj

Kad god stranac stigne u Spartu, palata se pretvara u kuću šaputanja. Vesti putuju brzo kao morski vetar, a sluge se staraju da sve površine sijaju poput zlata. U kasno poslepodne, kad je svetlost razućena, a vazduh mirisan, zovu Klitemnestru da je okupaju. „Važan gost će biti na večeri“, cvrkuću.

„Ratnik?“, pita Klitemnestra dok idu mračnim hodnicima prema termama. Gležanj je svakog dana sve manje boli i uskoro će ponovo moći da trči i vežba.

„Kralj“, odgovaraju. „Bar smo tako čule.“

U termama se Helena već pere u kadi od oslikane gline. Stare povrede na njenim rukama pokrivene su biljem. Lice joj je ponovo glatko i blistavo. Ostala je samo jedna masnica, na levom obrazu, gde se kost polomila. Pored njene, spremne su još dve kade, do vrha ispunjene vodom. Ostarela sluškinja priprema sapun. Napravljen je od maslina i ima raskošan voćni miris.

„Jesi li čula?“, pita Helena.

Klitemnestra svlači tuniku i ulazi u svoju kadu. „Odavno nismo imali goste.“

„I bilo je vreme“, odgovara Helena, smeškajući se. Ona voli kad posetioci dođu u palatu.

Vrata se otvaraju. Utrčava zadihana Timandra i skače u hladnu vodu. Stopala i šake su joj prljavi, a kosa raščupana. Već je počela da krvari, ali telo joj je još vitko, bez ikakve naznake ženskih oblina.

„Operi se, Timandra“, kaže Klitemnestra. „Izgledaš kao da si se valjala u prašini.“

Timandra prasne u smeh. „Pa i jesam!“

Helena se osmehuje i lice joj se ozari. Dobro je raspoložena. „Neko vreme nećemo moći da budemo prljave“, kaže glasom vrcavim od uzbuđenja. „Dolazi bogat kralj.“

Sluškinja počinje da joj češlja kosu. Šake istačkane smeđim mrljama razmršuju Helenine uvojke nalik livenom zlatu. Timandra opipava čvorove u svojoj kosi. „Ja mogu da budem prljava“, odgovara, odmeravajući sestru. „Kralj je sigurno došao zbog tebe.“

„Ne verujem da je došao zbog braka. Mora da je posredi kakva trgovinska nagodba.“

Klitemnestra je povređena. Zašto li je Helena jedina spremna za brak?

Kao da joj je pročitala misli, Helena kaže: „Možda će se udvarati Klitemnestri.“ Reči su joj poput svile, ali prvi put ispod njih ima još nešto, nešto što Klitemnestra ne razume.

„Mrzim kraljeve“, odvrća nehajno. Nema odgovora te se okreće prema sestri. Helena je posmatra potamnelim, usplamtelim očima.

„Ne mrziš“, kaže Helena. „Udaćeš se za kralja.“

Klitemnestra želi da joj objasni kako joj nije stalo da se uda za kralja, nego da postane kraljica. Ali vidi da je Helena već povređena – ista povređenost koja se prikrađe kad god je Klitemnestra odbaci – i zna da nema svrhe raspravljati se. Neka muškarci budu tašti i orni za svađe. Pruža ruku da dotakne Helenu po ramenu.

„Sve ćemo se udati za kraljeve“, kaže.

Helena se osmehuje i lice joj sine poput najzrelijeg voća.